

Høytorp fort 100 år

Av leder i Foreningen for Høytorp fort, Jostein Flåøien

Forhistorien

Den 10. august i år var det 100 år siden de første rekrutter ankom det nybygde Høytorp fort, eller Høitorp fort – som det het frem til nye rettskrivningsregler kom på 1930-tallet. Som eneste landbefestning, overlevde Fossumstrøkets festning de store nedskjæringene av Forsvarsbudsjettet i 1927 og 1934. Høytorp fort var dermed fortsatt operativ da tyskerne angrep i 1940. Men hvorfor ble fortet bygget?

Mot slutten av 1890-årene og frem mot 1905, rustet det norske forsvaret kraftig opp. Nytt Krag-Jørgensen-gevær ble standardbevæpning, 150 stk. mitraljøser ble anskaffet, 158 nye 7,5 cm feltkanoner, 26 stk. 10,5 cm posisjonskanoner, 6 stk. 12 cm tårnkanoner, 4 stk. 12 cm festningskanoner, 8 stk. 10,5 cm festningskanoner

og 4 stk. 7,5 cm festningskanoner ble innkjøpt. Tre nye panserskip ble bygget, samt en rekke andre nyanskaffelser til Hæren og Marinen. Alt dette skjedde mens vi var i union med Sverige, som også gikk til mange nyanskaffelser i samme periode. I tillegg bygde Norge en rekke forberedte artilleristillinger på begge sider av Kristianiafjorden, med størst antall på østsiden. Den såkalte Glommalinjen så dagens lys.

Disse stillingene skulle bemannes av den nyopprettede Posisjonsartilleribataljonen (1901–1916). Det var her snakk om kun forberedte stillinger, og ved mobilisering ble så mannskap, kanoner og utstyr sendt til de avsnitt som ble ansett som viktigst. Det var aldri meningen å bemanne alle stillingene, da det rett og slett ikke var nok skyts til

Søndre kommandoplass og søndre 7,5 cm tårnkanon.

det. Posisjonsartilleribataljonen var i hovedsak oppsatt med to typer skyts, batterier på enten fire 10,5 cm posisjonsskanoner (Cockerill eller Schneider) eller seks feltkanoner. Her i det såkalte Fossumavsnittet ble følgende anlegg bygget fra nord mot syd; Skoro nordre batteri (6 feltskyts), Skoro søndre batteri (4 posisjonsskyts), Langnes batteri (6 feltskyts – eller 4 posisjonsskyts), Gråkollen batteri (4 posisjonsskyts), Staås batteri (4 posisjonsskyts) og Kjellås batteri (6 feltskyts).

I tillegg til batteristillingene i Glommalinjen, ble også de såkalte grensefestningene bygd. Dette var en rekke med sperrefort som skulle sikre at fienden ble oppholdt lenge nok til at Glommalinjen og felthæren var mobilisert. Lengst i syd ble Hjelmkollen fort bygd ved Svinesund, og Fredriksten festning ble modernisert med blant annet fire nye tårnkanoner og fire fest-

ningshaubitser. Ved Ørje ble det bygget nye fort på Lihammeren og Ørjekollen, samt et batteri for seks feltkanoner på Vittenbergåsen, for å beherske Krok-sund ferjested. Ved Aursmoen i Høland ble Dingsrudåsen fort bygd og ved Kongsvinger to nye fort på Vardåsen og Gullbekkåsen.

Etter mange år med sterk uenighet mellom unionslandene, ble det brudd i 1905. I den opphetede situasjonen var faren for krig overhengende, men heldigvis, fornuften seiret. De praktiske forhold ble diskutert under harde forhandlinger i Karlstad, og resultatet ble Karlstadtraktaten. Det som var tyngst å svelge for den norske regjering, var svenskenes krav om at grensefestningene skulle demoleres, og at det skulle etableres en nøytral sone på begge sider av grensen, fra 60. breddegrad nord for Elverum, og helt syd ved Hvaler. Grensefestningene ble revet og alt skyts fjernet i 1906, og

det hele ble overvåket av utenlandske offiserer. Fredriksten festning fikk stå, men de nymonterte kanonene og enkelte nybygde stillinger og piggråd-hinder måtte fjernes. Forsvaret fikk likevel beholde befalsskole der, men anlegget skulle ikke vedlikeholdes som forsvarsanlegg, kun som historisk minnesmerke. Ved Kongsvinger fikk man beholde de to nye fortene, under forutsetning av at de ikke ble forsterket eller modernisert.

Dette danner bakteppet for hvorfor vi fikk Høytorp fort. Etter 1905, sto vi kun igjen med enkle forberedte artilleristillinger langs Glomma. Og med fare for svenske revansjeangrep, måtte nye forsvarsanlegg til. En annen side av samme sak var de enorme investeringene som var gjort ved innkjøp av nye kanoner til grensefestningene. Kanonene måtte få ny anvendelse i nye anlegg. Når det gjaldt planleggingen av selve Fossumavsnittet (området mellom Øyeren og Grønsund), var meningene delte. En forsvarskommisjon behandlet dette allerede senhøsten 1905, men deres mandat var kun å planlegge forberedte stillinger for Feltartilleriets feltskyts.

I 1906 kom sjefen for Festningsartilleriet, oberst Georg Stang, med sitt forslag. Det inneholdt blant annet nye fort på Trøgstad varde og Høytorpåsen ved Mysen, i tillegg til Torperåsen og Hagaås i Eidsberg – som han senere byttet om til Torkelsrudåsen. I 1907–1909 arbeidet den såkalte Østenfjeldske forsvarskomiteé. Deres hovedmandat var å fordele det ledige skytset etter grensefestningene. Men av en komité på fem medlemmer, så var det hele tre forskjellige meninger om hvordan

utbygging burde skje i Fossumavsnittet. I 1909 konkluderte Forsvarskomiteén med at Festningsartilleriets (Georg Stang) forslag fra 1906 var det beste, og at fortene på Trøgstad varde og Høytorpåsen burde komme til utførelse. I 1910 bevilget Stortinget 1,5 millioner kroner, og i 1911 vedtok Forsvarskomiteén at de to nevnte fort skulle komme til utførelse. Sikring av broene over Glomma skulle en komme tilbake til. I 1913 ble det vedtatt å anlegge såkalt galleriforsvar av vei- og jernbanebro over Glomma, samt gå til innkjøp av fire nye 7,5 cm tårnkanoner til Høytorp og Trøgstad fort.

Bygging av de to fort gikk parallelt fra 1912 av, og brogalleriene ble påbegynt 1914. I august 1915 var Høytorp fort tilstrekkelig utbygd til å motta de første rekrutter, og Trøgstad fort fra sommeren 1916. Brogalleriene var ferdig i 1917, og da den siste moderniserte ammunisjon ankom til 12 cm festningshaubitsene på Høytorp fort, ble endelig Fossumstrøkets festning overlevert som ferdig i november 1918. Første kommandant, oberst Elias Jølsen, ble utnevnt i juni 1915. Vanlig utskrivning var 20 signalister, 50 artillerister og 70 garnisonsmannskaper. Dette gjorde Fossumstrøkets festning til Norges nest største festningsgarnison i fredstid.

Fossumstrøkets festning ble det eneste offensive brohode i Norge, og tyngdepunktet i landforsvaret ble således flyttet fra gamle ærverdige Fredriksten festning i Halden, til Indre Østfold. Fra 1920 var festningen et av hovedanleggene i den fremste forsvarslinjen av Christiania, som gikk fra Kongsvinger, Fossumstrøket, Sarpsborg, Fredrikstad, Rauøy, Mågerø, Bolærne

og til Mokollen. Indre forsvarslinje gikk over Follo, Oscarsborg, Svelvik og Drammen. Fossumstrøkets festning skulle understøtte Hæren ved eventuelle motangrep, og Rauøy og Bolærne skulle understøtte Marinen i offensive motangrep.

Høytorp fort

Selve anlegget Høytorp fort består av til sammen 1100 meter tunneler, 1350 meter skyttergraver, flere kilometer med veier for å betjene anleggene, kanonstillinger, lyskasterstillinger, kaponierer og 40 bygninger. Selve hovedanlegget, Reduiten, er sprengt inn i fjellet, omgitt av grav på tre sider. Her var det forlegningsrom, kjøkken, proviantlager, sykestue, kommandosentraler, observasjonsstillinger, telefonsentral, ammunisjons-

rom, maskinrom og brensels- og bensinlager. Fortgraven ble flankert av tre mitraljøsestillinger, og på toppen var det fem skyttergraver. På østsiden tre fremskutte kaponierer og to overdekkede lyskasterstillinger. På toppen av fjellanlegget sto alle de fire tårnkanonene med rekkevidde på opptil 11 350 meter og de to observasjonsstillingene, tilhørende nordre og søndre kommandoplass.

På høyden over Mysen, kalt Vestre høyde, var det standplass for fire fastmonterte 8,4 cm Krupp M/1887 feltkanoner med en rekkevidde på 6000 meter, en 7,5 cm Puteaux antibalokanon samt to 75 cm lyskastere, og en kort og en lang tunnel med forbindelsesganger til skyttergraver. På Vestre høyde var også plassert en flaggstang med tilhørende saluttbatteri.

Montering av 7,5 cm tårnkanon på Høytorp fort.

Mellom de to høydene lå Haubitsbatteriet med fire dype gruver for 12 cm Schneider L/14 festningshaubitser med 7300 meters rekkevidde, forbindelsesveier, ett beredskapsrom og et ammunisjonsrom sprengt inn i fjell. I tilknytning til Haubitsbatteriet, mot syd, finner vi Dekningsvollen, som hadde brystvern for stående skyttere på toppen og en utfallsport mot syd, i tilfelle nærkamp med bajonetter.

Rett øst for Haubitsbatteriet ligger Storfyllingen som er en lang skyttergrav med tre kaponierer, to tunneler og en kanon-kasematt for en fastmontert 8,4 cm Krupp feltkanon, rekkevidde 6000 meter. Lengst i nord, ved vanntårnet, ligger Nordre infanteriverk med en kaponiere og tre skyttergraver. Over tunnelanlegget var det en stilling for en 60 cm lyskaster, som kunne brukes både mot luft- og bakkemål.

Av fortets bygninger er flesteparten fra perioden 1912–1916. Dette er forlegninger, spiseskur, vakt- og arrestbygg, vollmesterbolig, officersbolig, geværmagasin, depot, verksteder, kanonskur og kullskur. Med unntak av vollmesterbolig i sveitserstil, er de fleste bygninger oppført i stilarten nordisk nybarokk, en stilart som var meget populær i perioden 1915–1925. Senere ble det satt opp noen ammunisjonshus og et artilleriverksted.

I 1936 flyttet man også opp telthuset til den Eidsbergske eskadron, fra 1899, som hadde stått der hovedinngangen til kunstgressbanen på Mysen er i dag.

Under krigen tilkom fire tyskerbrakker og ny hovedvakt nede mot travbanen. Opprinnelig hadde alle husene vært tjæret i en mørk brun-sort farge, mens

tyskerbrakkene var rødmalte. Dette er nok forklaringen på hvorfor Forsvaret byttet til rødfarge på alle bygninger etter 1945. Senere, på 1950-tallet ble det bygget store garasjebygg, og på 1960-tallet et undervisningsbygg. På 1990-tallet ble det bygget et containerlager, som nå er bygget om og er tilholdssted for Frikirken.

I den første perioden fra 1915–1927 var den daglige tjeneste preget av opplæring på det fast-monterte skyts, signaltjeneste og ildledning for dette. Etter 1927 fikk utvikling av motorisert artilleri stadig mer plass, og fra 1934 var det så å si kun dette som fikk oppmerksomhet. Opplæring på tårnkanoner og festningshaubitser ble det lite av, og i beste fall kun teori. Øvelsesskyting med tårnkanonene opphørte helt. Utviklingen av motorisert artilleri slukte alle bevilgninger, og infrastrukturen i fortet forfalt. Mye av dette skyldtes omorganiseringer av Forsvaret, hvor Festningsartilleriet, som innbefattet både kyst- og landbefestninger, ble nedlagt i 1934 og hvor Sjøforsvaret overtok kystbefestningene. Landbefestningene ble overtatt av Feltartilleriet i Hæren, og de var kun opptatt av å utvikle motorisert artilleri. I perioden 1938–1939 ankom det 12 nye Opel Blitz 3,5 tonns lastebiler, og egen garasje for disse ble satt opp til venstre for veien opp til fortet, hvor blikkgarasjen står den dag i dag. Gjentatte forsøk fra kommandanten på å få økte bevilgninger til vedlikehold og øvelser på fortets fastmonterte festningsskyts, ble arrogant avslått av Forsvarsstaben, noe man fikk svi for i 1940.

23 timer i kamp

Om morgenen den 9. april kom flere tyske fly-formasjoner lavt over Mysen og Høytorp fort. Dette var blant annet Junker 52 transportfly med tyske fall-skjermjegere, med oppdrag å innta Kjeller og Fornebu flyplasser. Fra Vestre høyde åpnet man ild med tre Colt luftvernsmitraljøser. Fler treff ble observert, men ingen fly gikk i bakken. De tyske flyene besvarte ilden.

Etter hvert som mobiliseringen ble kjent, møtte det hundrevis av mannskaper på Høytorp fort, og det hele ble rimelig kaotisk. Befalingsmenn fra fortet plukket ut mannskaper av eldre årsklasser som hadde hatt opplæring i bruk av tårnkanonene. Klargjøringsarbeid og øvelser ble igangsatt. Det brøt ut panikk da magasinansvarlig kun fant i overkant av 100 granater til de to 12 cm tårnkanonene, selv om magasinprotokollen tilsa at det skulle vært over 1600 stk. Ammunisjon til de to 7,5 cm tårnkanoner manglet helt, selv om protokollen tilsa at det skulle være 1100 stk. Ammunisjon var blitt kjørt til et lager ved Bovim i Spydeberg, mens magasinansvarlig var syk over en lengre periode, og ingen hadde husket å informere ham om dette da han kom tilbake i jobb i slutten av mars. Festningen skulle få ny ammunisjon til 12 cm Selmer felthaubitser den 15. april, og lager ble tømt i hui og hast for å frigi plass til denne.

Av de øvrige mannskap som møtte, og som ikke hadde fortet som mobiliseringsplass, ble disse inndelt i grupper for fortets nærforsvar. Til sammen 855 mann var på Høytorp fort den 11.–12. april. Deler av det

motoriserte artilleriet ble mobilisert og kjørt ut fra området. Under trefningene ved Fossum bru kunne ikke fortet utrette noe, da området var utenfor både Høytorp og Trøgstad forts rekkevidde. Først da tyskerne inntok Askim sentrum den 13. april, kom tårnkanonene i aksjon. Først etter telefonisk kontakt, men siden utelukkende ut fra skuddfeltkart. Ild ble avgitt i flere omganger fra ca. kl. 14.50 til kl. 17.15, avstander fra 10 500 meter til 5100 meter. Dette sinket tyskerne og muliggjorde norsk tilbaketrekning. Og mens kanonene skjøt, kunne man se kolonne på kolonne med norske soldater og sivile dra østover. Rett før tyskerne ankom, kom det ordre fra øverstkommanderende i Østfold. 12 cm Selmer haubitsbataljonen skulle mobiliseres og kjøres over grensen til Sverige. Dette var for å sikre at kanonene ikke ble tysk krigsbytte, for man hadde jo ikke skarpe granater til skytset. Dermed forsvant over 400 mann fra fortet, rett før det kom i nærkamp.

På kvelden den 13. april kunne man høre tyske kommandorop i nærheten. En tidvis intens skuddveksling startet, først med håndvåpen, siden med bombekastere og maskingevær. Etter hvert ble fortet beskyttet av 105 mm M18 felthaubitser. Dette førte igjen til at den reduserte bemanningen som var igjen, ikke klarte å holde tyskerne på utsiden av piggråden, og en intens skuddveksling startet i mellom bygninger og stillinger, og det ble gitt ordre om retrett inn i fjellanlegget. Frontlinjene nå var rett og slett på hver sin side av fortgraven. Etter hvert utover kvelden trakk tyskerne seg tilbake, men ved åtte-tiden om morgenen den 14.

april satte tyskerne i gang et kraftig angrep på Reduitens vestsider, mot hovedinngangen. Senere på dagen ble det innkalt til krigsråd, og da det ikke var utsikter til hverken forsterkninger eller forsyninger, samt overhengende fare for flyangrep og bombing av fortet og Mysen, ble resultatet at fortet måtte overgi seg. Kl. 14.16 gikk en delegasjon med hvitt flagg ut av fortet, for å forhandle om overgivelse.

Etter krigen

Tyskerne benyttet Høytorp fort som garnison og rekonvaliseringsleir for soldater fra Østfronten. I tillegg ble det etablert en fangeleir ved Momarken travbane, men denne hørte innunder

S-sondenlager. Tyskerne prøveskjøt fortets tårnkanoner, og i perioden 1942–1943 demonterte tyskerne skytset, og flyttet det til Vestlandet. To 7,5 cm Cockerill tårnkanoner ble satt opp på Storøya, nord på Karmøy, og begge 12 cm Schneider tårnkanonene ble satt opp på Midbrød, rett vest for Egersund. Begge batterier inngikk i tyskernes Festung Norwegen, og var skuddklare i desember 1943.

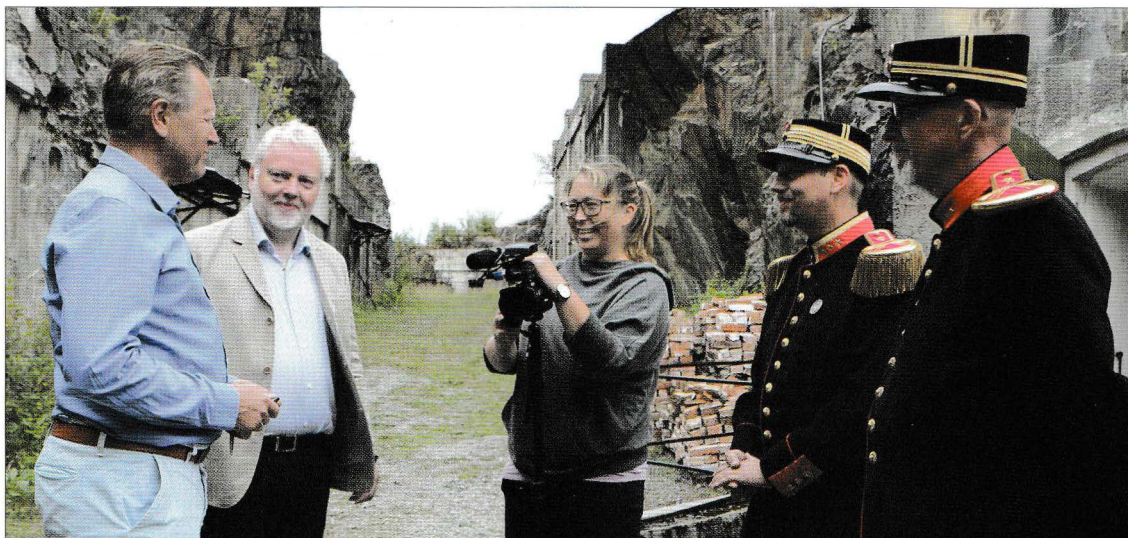
Fra 1945 av ble Høytorp fort benyttet til øvelser og oppsetting av deler av Tysklandsbrigaden. Fossumstrøkets festning ble først lagt ned som festningsanlegg i 1959. Fra 1956 ankom Transportregimentet til fortet, og de ble der til 1994. Under denne perioden ble også fortet rustet til å bli øvelsessenter og det ble avholdt sesjoner der. Stortinget vedtok at Høytorp fort skulle nedlegges som standkvarter for Transportregimentet i 1992.

Gjenreisningen av et nasjonalt kulturminne

I 1996 ble Foreningen for Høytorp fort stiftet, for å ivareta Høytorp fort som kulturminne, og samme år ble fortet administrativt fredet. Det pågikk forhandlinger mellom Eidsberg kommune og Forsvaret fra 1996 og til 2003, før den kommunale overdragelsen gikk i orden. Området ble vedtektsfredet i 2001. Helt fra 2002 har Eidsberg kommune stått for store sikrings- og restaureringsarbeider. I tillegg er det lagt ned tusenvis av dugnadstimer av Foreningen for Høytorp fort. Blant annet ei skigruppe, Husflidslaget, kunstnere, Frikirken og en restaurant er nå etablert på området, og fra å være et lukket militært område, er det nå et yndet tur- og rekreasjonsområde med både bilutstillinger og konserter. Det er nytt liv i gamle bygninger!

Først og fremst måtte skogen vike. Området var helt gjengrodd, og man kunne ikke se sammenhengen i forsvarsanleggets gamle stillinger. Selvfølgelig ble det kritiske bemerkninger etter hvert som deler av skogen ble hugget. I 1997 fikk Foreningen for Høytorp fort tillatelse av vernemyndigheter og Forsvaret til en større hogstplan, og ca. 200 mål ble hugget. Da skogen var vekk og kvist etter hugst fjernet, stilnet også kritikken. Først nå kunne man se sammenhengen i dette store anlegget. Etter hvert som kommunens sikringsarbeider skred frem, fikk fortet tilbake mer av sin fordums prakt.

Foreningen for Høytorp fort har hele tiden arbeidet for å få tilbake tårnkanonene som tyskerne fjernet. Allerede i 2002 var foreningen og

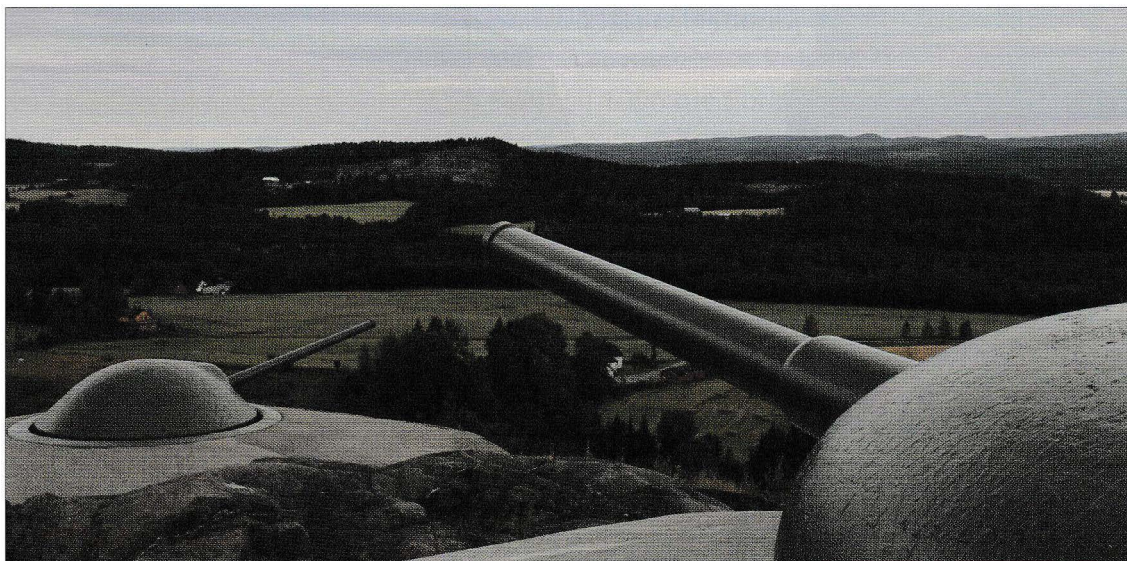
Intervju med NRK Østfold. Fra venstre: ordfører Erik Unaas, Riksantikvar Jørn Holme, NRKs Lotte Olsen, leder av Foreningen for Høytorp fort, Jostein Flåoien og styremedlems i foreningen, Per Hernæs.

ordfører Knut Herland på befaring der de sørgelige restene av tårnkanonene sto. Men først etter mange år, med avslag på søknad etter søknad, løsnet det av seg selv da Storøy fort på Karmøy skulle saneres. Ved hjelp av Skifte Eiendom (Forsvaret), fikk vi delene tilhørende to 7,5 cm tårnkanoner. Men vi måtte selv ordne med mobilkran og frakt. Her formidlet Forsvarsmuséet kontakt med Transportkompaniet, og i juni 2009 var delene tilbake på Høytorp fort. Da gikk det ikke lenge før vi fikk tilsagn fra Norsk Kulturminnefond, og sammen med Eidsberg sparebank, Eidsberg kommune og egne midler ble prosjektet realisert.

I november 2014 var begge de to 7,5 cm Cockerill L/50 tårnkanonene på plass på toppen av fjellanlegget. Samtidig jobbet vi med å få tilbake et av de to 12 cm tårnene, og vi fikk tilsagn om midler fra Norsk Kulturminnefond, Eidsberg kommune, Sparebankstiftelsen og DNB. Foreningen for Høytorp fort har også brukt betydelig av egne midler.

Kanontårnet ved Egersund måtte vi hente selv. Hans Kristian Engen sørget for dette, og i oktober 2014 var delene fraktet fra Egersund til Bingen. Her ble alt sandblåst og rehabilitert før monteringen på Høytorp fort. Dette har vært et enormt stykke arbeid, men den 7. august i år kunne første prøveskudd avfyres. Med dette var i alt tre av fire tårnkanoner tilbake på plass til feiringen av at det var 100 år siden de første rekrutter gikk inn porten på fortet. Tårnkanonprosjekt er kommet på til sammen ca. 3 millioner kroner.

Eidsberg kommune og Foreningen for Høytorp fort samarbeider også om å få tilbake fortets gamle tradisjoner, og har nå underskrevet en avtale om saluttering fra Høytorp fort. Foreningen har deltatt på saluttkurs i Forsvaret, og det benyttes tre 7,5 cm feltkanoner fra 1901. Saluttering finner sted fra Vestre høyde. Hittil er det saluttert i hovedsak på 17. mai. Foreningen står også for flagging på alle offentlige flaggdager, samme sted.

Tårnkanonene på Høytorp fort

12 cm Schneider L/40 tårnkanon

Innkjøpt til bruk i grensefestningene, og levert fra Frankrike i 1902. Kanonene på Høytorp fort kom fra Prins Christians bastion og Overkongen, på Fredriksten festning, og var kanon nr. 3 og 4. De ble demontert på Fredriksten i 1906, fraktet til Ski magasinleir, hvor de ble lagret inntil de ble fraktet til Høytorp fort. Ferdig montert og prøveskutt av Kanonkontrollen i august 1915. Fjernet av tyskerne i 1943, satt opp ved Midbrød, Egersund, hvor en ble hentet i 2014 og montert på Høytorp fort 2015, til en kostnad av ca. 1,5 millioner kroner.

Rekkevidde	500–11 350
meter	
Skuddtakt	2 skudd/minutt
Vekt granat	20,4 kg
Vekt kanontårn	44 500 kg
Bemanning	8 artillerister,
en telefonmann	

7,5 cm Cockerill L/50 tårnkanon

Bestilt fra Belgia i 1913, men først mottatt i 1920, grunnet 1. verdenskrig. Ble ikke montert på Høytorp fort før 1933–1934, grunnet manglende bevilgninger. Demontert og flyttet av tyskerne i 1943, og satt opp på Storøy, nord på Karmøy. Under sanering av stillingene der i 2009, fikk vi tilbake kanontårnene av Skifte Eiendom, og rehabilitering og montering pågikk frem til november 2014, da de to tårnkanonene endelig var tilbake på sine opprinnelige plasser på Høytorp fort. Prosjektet kom på til sammen ca. 1,4 millioner kroner.

Rekkevidde	500–11 350
meter	
Skuddtakt	4 skudd/minutt
Vekt granat	6,5 kg
Vekt kanontårn	54 000 kg
Bemanning	8 artillerister,
en telefonmann	